

LAURENTIUS STOCKER: THERMOGRAPHIA BUDENSIS Budai hévíztan

Habent sua fata libelli, vagyis a könyveknek megvan a maguk sorsa. Sorsukat nemcsak az olvasó felfogóképessége (pro captu lectoris) szabja meg – ahogy az eredeti latin szentenciában Terentianus Maurus papírra vetette –, hanem a mű merituma és minősége, valamint az a tény, hogy vannak-e olyan érdeklődő szakemberek, akik az alkotás aktualitását fenntartják, vagy újra felfedezik, akár több száz év távlatából is.

Nos, az 1721-ben latin nyelven írott *Thermographia Budensis* / *Budai hévíztan* minden szempontból a szerencsés sorsú könyvek közé sorolható. Szerzője Laurentius (németül Lorenz, magyarul Lőrinc) Stocker háromszáz évvel ezelőtt egy kiváló munkát jelentetett meg Grazban és Augsburgban, mely a budai hévízforrások és fürdők átfogó leírását adja, tizenkilenc éven át történő saját megfigyelésekkel és kísérletekkel. Ezek 1701-ben indultak, amikor a német/osztrák Stockert, az orvostudomány és a bölcsészet doktorát a budai császári helyőrség, valamint Buda városának vezető orvosává nevezték ki, tehát katonaeorvos és városi orvos volt egy személyben. Bár a szerző életéről nem sokat tudunk, az megállapítható, hogy rendkívüli ambíciókkal és kitartással volt megáldva, hiszen a közel két évtizeden át folytatott vizsgálatait nagyon nehéz történelmi időkben végezte. Alig szabadult fel 1686-ban Buda a 145 éves török megszállás alól, és az ostrom alatt porig rombolt vár és a város újjáépítése igen lassan haladt. Az élet normalizálódását tifusz- és pestisjárványok, tűzvészek, árvíz és éhínség is nehezítette, és az 1703 és 1711 közötti Rákóczi-szabadságharc – amit Stocker polgárháborúként aposztrofál – sem kedvezett a tudományos munkának, annak ellenére, hogy Buda nem került kuruc kézre.

Az orvosi monográfia maga 154 oldalon 21 fejezetet (caput) tartalmaz, melyeket a mecénáshoz, bizonyos Schmerling nemes úrhoz írt hosszú dedikáció, az engedélyezések és az olvasónak szóló ajánlás vezetnek be, és a könyv végén részletes tárgymutató (elenchus rerum) található. Az első hat fejezet a források, illetve az ásványvizek/hévízek/gyógyvizek eredetével foglalkozik általánosságban, hidrogeológiai szempontból. A szerző ezen vizeket még az óceánból eredezteti, és nem veszi figyelembe a felszíni csapadékvizek ebben játszott szerepét. A Budáról szóló VII. fejezetben a várost az ország fővárosaként jelöli, holott akkor, hivatalosan már 1535 óta, Pozsony volt az. A város elnevezését egyértelműen Attila hun király meggyilkolt testvéréhez, Budához és a 401. esztendőhöz köti, és

történelmi szempontból az is érdekes, hogy a legendákkal övezett egykori hun várost, Sycambriát a Buda és Óbuda közötti területen képzelte el. A budai hévizek felvezetéseként megjegyzi, hogy „ebben a városban semmi sem hiányzik, ami a kellemes és egészséges életvitelhez nélkülözhetetlen, illetve ami az elvesztett egészség helyreállításához szükséges”.

A VIII–XIV. fejezet a budai fürdők elhelyezkedését, az ispotályokkal való kapcsolatát, forrásait és a hévizek ásványi anyagainak összetételét kísérli meg leírni. Ehhez Stocker az akkor elérhető kezdetleges vegyi és fizikai módszereket vette igénybe, úgymint a párologtatást, lepárlást, rothasztást és kalcinációt. Helyesen állapítja meg, hogy a budai hévizek alapvetően két forrásból táplálkoznak. Az „Alhévizet” a Sáros fürdő (a mai Gellért fürdő), a városi pontonhídnál levő fürdő (a mai Rudas fürdő), és a Rác fürdő jelenti, míg a „Felhévizet” alkotó Császár fürdő és a vízivárosi fürdő (a mai Király fürdő) vizét döntően a József hegy alatti forrás biztosítja. Ezen két forrás összetétele és hőfoka szerinte némileg különbözik, annak ellenére, hogy mindkét esetben alapvetően kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos karakterről van szó. Azzal a megállapítással is egyetérthetünk, hogy a korabeli Császár malmoknál található, ma is meglévő Malom tó vízszintje szorosan összefügg a forrás kínálta utánpótlással. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a korábbi és a kortárs megfigyeléseket és nézeteket alaposan ismerő és áttekintő Stocker világa nem mentes az alkímia okkult elemeitől, így a Paracelsus által hirdetett tanoktól, még akkor sem, ha ezeket esetenként kritikával illeti. A 18. század korai tudományos színvonalára hatja át az egész művet, amikor még nem ismerték a molekula kifejezést, a kémiai elemek közül is csak tizenháromat, és a fémeket is alkímista nevükön emlegették (például: higany helyett Mercurius, ezüst helyett Luna). A XV–XXI. fejezetek a gyógyvizek külső hatásait, a különböző betegségtünetekben való alkalmazásukat, az ivókúrákat, valamint a tapasztalható fürdőreakciókat és azokat a tanácsokat foglalják össze, hogy a fürdőkúra előtt, alatt és után mit kell, és mit nem szabad tenni. Teszi mindezt úgy, hogy a betegségek lényegéről, okairól és lefolyásáról az idő tájt csak minimális mértékben rendelkeztek korrekt ismeretekkel, a nedvelmélet tévtana is még széles körben elfogadott volt. Ezért csak a gondviselés jóindulatában bízhattak, ahogy írja: „Mivel az orvostudomány minden áldása felülről származik, és enélkül a gyógyítás minden kísérlete hiábavaló, érdemes minden kúrához Isten segítségét kérni.”

Stocker 1721-ben írt művének utóélete érdekesen alakult. A könyvet 1729-ben újra kiadták, ekkor már Budán, de azt követően a feledés homálya borította be. A hazai orvostörténeti irodalomban a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben a szerzőre mint a hazai gyógyvízkutatás úttörőjére utalnak (Antall József, Vida Mária, Palla Ákos, Országos Reuma és Fiziotherápiás Intézet [ORFI] jubileumi évkönyv 1951–1971). Azonban a latin nyelvű munka fordítására és ezáltal közérthetővé és közkinccsé tételére közel háromszáz évet kellett várni. Az újrafelfedezésben komoly szerepe volt az ötletgazda Bálint Péter Vincének, valamint a for-

dítást végző Magyar László Andrásnak, aki sajnálatos módon nem sokkal élte túl a munka megjelenését. A recenzens mint a latin irodalom iránt tartós érdeklődést mutató, elkötelezett ORFI-reumatológus össze tudta hasonlítani a latin nyelvű facsimile és a fordítás magyar szövegét, és állítja, hogy a fordító nagyszerűen birkózott meg a 18. századi, nem mindig egyértelmű, nehéz orvosi szakszöveggel, és ráadásul a magyarázó lábjegyzeteknek is nagy hasznát veszi az olvasó. Az Akadémiai Kiadó által 2021-ben kiadott könyvben az eredeti mű, a fordítás, és a könyvről Bálint Péter Vince, Magyar László András, Mádlné Szőnyi Judit, Tömpe Péter és Bálint Géza által írt összefoglaló tanulmány együtt szerepel. Az előszót Áder János köztársasági elnök vállalta, aki a hazai fürdőkultúra rövid történeti áttekintésével szólítja meg az olvasót. Örvendetes, hogy a kiadáshoz, ahogy háromszáz évvel korábban, most is sikerült mecénást találni, két gyógyszerceg jóvoltából.

A tárgyalt könyv orvostörténeti jelentősége egyértelmű, hiszen az első tudományos ambícióval és alapossággal megírt hazai balneológiai munkáról van szó. Az alkotással a szerző három évszázaddal ezelőtt széles körben óhajtotta szolgálni a társadalom javát, amikor „fölmérve a fürdőket látogató tömegek nyomorúságát” a hévizekre vonatkozó ismereteket szerette volna terjeszteni, és egyúttal a világ felé felmutatni a természetnek ezt a kegyes ajándékát. A munka bizonyosan hozzájárult a Kárpát-medencében és Budán a rómaiak óta dokumentált fürdőkultúra további terjesztéséhez, deklarálva, hogy nálunk már a 18. században is természetes igény volt a fürdőzésre a köznép körében. Elismerés és köszönet illeti mindazokat a szakembereket, akik a hosszú lappangás elteltével rávilágítottak a könyvben foglaltakra, és talán evvel is kedvet teremtettek a fiataloknak a mai tudományos igények szerinti gyógyvízkutatáshoz. *Ars longa, vita brevis.*

(Laurentius Stocker: Thermographia Budensis. [ford. Magyar László András] Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021, 412 o.)

Poór Gyula

az MTA levelező tagja, egyetemi tanár
Országos Mozgásszervi Intézet, Budapest
Simmelweis Egyetem, Budapest